

Ukraine Insider, Част първа

Защо Русия започна войната и как представите на Путин за Украйна се оказаха погрешни

Професор Андрий Портнов

Тази статия се осъществи с подкрепата на Държавния департамент на САЩ. Мненията, резултатите и изводите, изразени от автора на статията, не отразяват непременно вижданията на Държавния департамент на САЩ.

+359 887 760 787

info@globalanalytics-bg.org

<https://www.globalanalytics-bg.org>

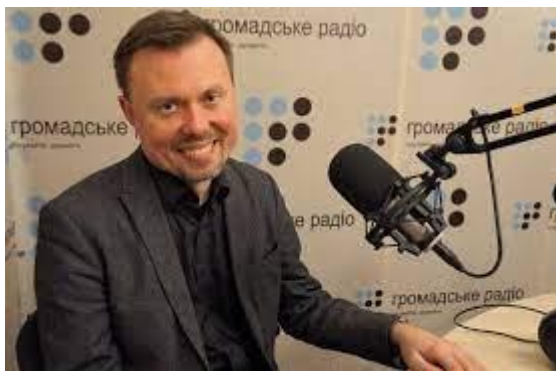

InstituteforGlobalAnalytics

<https://www.linkedin.com/company/79841057>

За автора:

Андрій Портнов е професор по история на Украйна в Европейския университет „Виадрина“ (Франкфурт на Одер), директор на изследователската мрежа ПРИЗМА УКРАЙНА за Източна Европа и член на украинския ПЕН-клуб. Завършва Университета в Днипро (Магистър по хуманитарни науки със специалност история) и Варшавския университет (Магистър по хуманитарни науки със специалност културология) и защитава докторска дисертация (2005 г.) в

Института за социални изследвания „Иван Крипякевич“ в Лвов. От 2012 г. професор Портнов провежда изследвания и изнася лекции в университетите в Базел, Кеймбридж, Женева, Потсдам, Свободния университет в Берлин, Свободния университет в Брюксел, университета „Хумболт“ в Берлин, Университета по политически науки (SciencesPo) в Париж, Университета по политически науки (SciencesPo) в Лион, Института по хуманитарни науки (IWM) във Виена, Института за модерни изследвания (WIKO) в Берлин. Публикува и издава съвместно десет книги и множество статии за интелектуалната история, историографията, геноцид и изследвания на паметта в Полша, Русия и Украйна. Последната му книга е „Полша и Украйна. Преплетената история и разделената памет на Европа“ (Берлин, 2022 г.).

Резюме и ключови аспекти в статията:

- Статията разяснява фундаменталната значимост на изопачаването на историческите факти, което определя вижданията на руския президент Владимир Путин по отношение на Украйна.
- Според този мироглед Киев е лишен от самостоятелност и вместо това се възприема като бойно поле със Запада, който Москва определя като свой основен враг.
- Руското обществено мнение е подчинено до голяма степен на схващането, че руснаците и украинците са част от една нация.
- Съпротивата срещу имперските политики на Руската и Австро-Унгарската империя е основният стълб, на който се гради украинската националност, а това с особена сила подчертава традицията на „имперско противопоставяне“ в Украйна.
- Съветските лидери – за разлика от Путин, признават и се опитват да приспособят силата на украинското национално съзнание.
- От 1991 г. насам Украйна прилага особен модел на постсъветски плурализъм и политическа конкуренция, преодолявайки така нареченото разделение на идентичността между Изток и Запад, често приписвано на страната.

Пълномасштабната инвазия на Русия в Украйна на сутринта на 24 февруари 2022 г. беше изненада за мнозина. Може би още по-изненадваща беше решителната съпротива от страна на украинците, които предотвратиха плановете на Русия за „блицкриг“ и устояха на опита за „обезглавяване“ на правителството на Украйна. След над половин година непрекъснати военни действия все още трябва ясно да идентифицираме естеството и логиката на агресията на Путин, както и да разсъждаваме върху социално-икономическия и културен потенциал на Украйна, който обуслови нейната съпротива срещу една от най-големите военни сили в света и ядрена държава.

„Историческите“ аргументи на Путин и техният зародиш

За Путин Украйна не съществува като независим политически субект и самостоятелна култура. Той вярва, че от политическа гледна точка Украйна е едно недоразумение, страничен ефект от грешка в съветската политика и интригите на Запада, както и че културно и исторически погледнато тя е част от „единната“ руска нация. Той изразява тези свои възгледи неколкократно, най-изчерпателно в статия, озаглавена „За историческото единство на руснаците и украинците“, публикувана на 30 юни 2021 г.¹

Тази статия, наред с другите изказвания на Путин, набляга на понятието „исторически права“. То не само се тълкува по селективен начин (например по отношение на Крим се игнорира над триста годишната история на Кримското ханство, докато анексирането на полуострова от Руската империя през 1783 г. и последиците от това се подчертават постоянно). Освен това **от съществено значение е, че *манипулативните изказвания за „исторически права“ заместват зачитането на международното право и международно признатите граници (включително тези на самата Русия).***

„Историческите“ аргументи на Путин не са нито нови, нито оригинални. В почти едночасовата си реч по руската държавна телевизия на 21 февруари 2022 г., в която засяга признаването на Донецката и Луганската „народни републики“ и де факто обявява война на Украйна, той всъщност повтаря всички основни точки от памфлета на Александър Солженицин от 1990 г. „*Как можем да възстановим Русия*“ (заглавието на английския превод е „Възстановяване на Русия: Разсъждения и временни решения“). В този дълбоко консервативен и империалистически текст Нобеловият лауреат за литература и бивш затворник от ГУЛАГ изразява мнение, че Украйна принадлежи на руската история и на руския

---

¹ В. Путин, 2021 г., [Статия на Владимир Путин „За историческото единство на руснаците и украинците“](#)

народ, и описва независимостта на страната или нейното „отделяне“ от Русия като „последница от „затъмнението“ през комунистическите години”.²

На 30 септември 2022 г. Путин завършва речта си за анексирането на четири украински региона от Русия с цитат от Иван Илин, ултраконсервативния философ, който възхвалява управлението на Хитлер и написва есе „За руския фашизъм“ през 1928 г. Илин (който има значително влияние върху Солженицин и Путин), на свой ред продължава линията на руското славянофилство от 19 век с неговите идеи за „триединен руски народ“, „исторически територии“ и „изконна борба със Запада“. **По този начин идеологическият лексикон на Путин разчита до голяма степен на архаичните конструкции от 19-ти и началото на 20-ти век, които позиционират корена на злото в „колективния Запад“.**

На 30 декември 1999 г., ден преди неговият предшественик, президентът Борис Елцин, да обяви преждевременната си оставка, Путин публикува една вече почти забравена статия „Русия в зората на новото хилядолетие“.³ Това есе представя най-важните елементи на „руската идея“: патриотизъм, суверенитет, държавност и „връщане към колективни форми на живот“, за разлика от преобладаващия на Запад индивидуализъм.

Малко след като Путин встъпва в длъжност като президент през 2000 г., едно от първите му символични политически решения е да въведе отново химна на СССР като руски национален химн. През 2003 г. арестът на Михаил Ходорковски символизира концентрацията на икономическа и политическа власт в ръцете на Путин. От друга страна, успешните военни кампании се превръщат в ефективен начин неговият режим да увеличи обществената си подкрепа и да консолидира обществото, както става през 2000 г. с Втората чеченска война; през 2008 г. с войната в Грузия; и през пролетта на 2014 г. с анексирането на Крим.

Така нареченият Кримски консенсус отбелязва момент на нова легитимност за режима на Путин. „Връщайки“ Крим на Русия без почти никакви военни усилия, Путин символично застава на същия ранг с имперските „събирачи на земи“ Петър Първи и Екатерина Втора. Кримският консенсус намира своето (не)законно продължение в конституционната реформа от 2020 г., която позволява на Путин да остане президент до 2036 г. – де факто доживотно. Инвазията в Украйна през 2022 г. очевидно има за цел да укрепи допълнително тази легитимност. Руският президент се надява на утвърждение преди всичко чрез лесна и убедителна победа – не само над Украйна, но и над нейния предполагаем „господар“, колективния Запад. Една бърза победа също така има за цел да доведе до окончателното признаване на историческата самостоятелност на Русия.

---

² А. Солженицин, 1990 г., „[КАК МОЖЕМ ДА ВЪЗСТАНОВИМ РУСИЯ?](#)“

³ В. Путин, 1999 г., „[Русия в зората на новото хилядолетие](#)“, *Независимая газета*, 30 декември 1999 г.

„Колективният Запад“ като основен враг на Русия

Според руския политолог Кирил Рогов зад войната на Путин стои идеологията на радикално скъсване със Запада.⁴ В кремълската си реч за анексирането на украински територии самият Путин изяснява това. **Според тази логика Украйна не притежава възможност за независими действия, тя е само бойно поле с „колективния Запад“.**

През 2007 г. Путин завършва своята програмна реч на Мюнхенската конференция по сигурността със следните думи: „Русия е страна с над хилядолетна история и винаги е имала привилегиите да води независима външна политика“.⁵ Следващите години са доказателство, че той предвижда и използването на военни средства за тази цел: малко след срещата на върха на НАТО в Букурещ през април 2008 г., на която на Украйна и Грузия е отказана перспективата за присъединяване към алианса (тълкувано в Москва като знак за нежелание от страна на Запада да защити двете постсъветски държави), руските войски навлизат в Грузия. Реакцията на Запада е твърде нерешителна, подтиквайки грузинското ръководство да приеме мир според руските условия.

По стечение на историческите обстоятелства идването на Путин на власт през 1999 г. съвпада с военната намеса на НАТО в бивша Югославия, което по-късно води до провъзгласяването на независимостта на Косово. Според мнението на редица учени, политиката на Запада спрямо Косово е повратна точка за постсъветското руско ръководство.⁶ **Путин непрекъснато повдига въпроса за Косово, за да оправдае агресивната си политика в Украйна и директно сравнява операцията на НАТО по това време с настоящата руска „специална военна операция“.** Така Украйна и до днес не е признала независимостта на Косово.

За Кремъл обаче Украйна няма „истинска“ независимост след 1991 г. Един от най-близките сътрудници на Путин и бивш президент на Русия, Дмитрий Медведев, публично нарича на 11 октомври 2021 г. украинския президент Володимир Зеленски и неговото правителство „слаби и напълно незаинтересовани хора без особено самочувствие“ и добавя: „Няма смисъл да преговаряме с васали. Налага ни се да се занимаваме с техния суверен“.⁷ Този цитат е директен отговор на въпроса с кого руското ръководство смята, че води война.

---

⁴ К. Мартинов, 2022 г., [„Хората започват да играят в подкрепа на войната“](#), *Новая газета Европа*, 7 юни 2022 г.

⁵ В. Путин, 2007 г., [Реч и дискусия на Мюнхенската конференция по въпросите на политиката за безопасност](#)

⁶ За повече информация вж. В. Морозов, 2009 г., *Русия и другите: Идентичност и граници на политическото общество*, Москва: Новое литературное обозрение, стр. 315–382.

⁷ Д. Медведев, 2021 г., [„Защо контактите с настоящото украинско ръководство са безсмислени“](#), *Коммерсант*, 11 октомври 2021 г.

Обществени корени на външната политика на Русия

Както Андрей Зорин наскоро отбеляза, възприемането на събитията между 1989 г. и 1991 г., което доминира в съзнанието на руското общество, е „не като освобождаване на Русия от съветския тоталитаризъм и неговото имперско наследство, а като поражение, нанесено от Запада по време на Студената война“.⁸ Успешното разпространение на подобни възприятия може да се дължи на факта, че руското национално съзнание не се е освободило нито от своя имперски или съветски плен и постсъветските граници на Руската федерация се възприемат като неестествени и исторически несправедливи. През 1997 г. 56% от руснаците смятат украинците и руснаците за една нация (през 2002 г. този процент достига 76 %, а през 2004 г. – 79 %).⁹ С други думи, реториката на Путин разчита на общественото мнение, но също така го формира. Едновременно с това империалистическата носталгия на значителни части от населението позволява на руския политически елит да оправдае авторитарното развитие на страната с твърдението, че в противен случай, тоест при условия на по-голяма политическа свобода, съществува риск от държавен срив.¹⁰

Опасният исторически капан на подобни разсъждения е, че военните провали неколккратно са ставали основна причина за политически промени в руската история. Например неуспешната Кримска война в средата на 19-ти век е последвана от либерални реформи, а руското поражение в Руско-японската война от 1904–05 г. решително допринася за загубата на легитимност на Николай II, което води до революцията от 1905 г. и в крайна сметка до неговата абдикация през 1917 г.

Съвременна Украйна: етнографският принцип като антиимпериалистически избор

Путин не е единственият, който не успява да разбере феномена съвременна Украйна.¹¹ Както всеки друг национален проект от 19-ти и 20-ти век, Украйна се позовава на средновековните и ранномодерните държавни образувания като символен фундамент на своята националност. В украинския случай това са преди всичко Старата (или Киевска) Рус от

⁸ А. Ефтимов, 2022 г., [“Остарелите идеи служат за оправдание на масовото избиване на хора“ Защо война с Украйна е логичното развитие на руската идеология. Историкът Андрей Зорин обяснява](#), Медуза, 30 март 2022 г.

⁹ Данните са взети от Б. Дубин, 2011 г., *Русия през 2000-те: политическа култура, историческа памет, ежедневиe*, Москва: Роспепен

¹⁰ Д. Фурман, 2010 г., „От Руската империя към Руската демократична държава“ в: *Неприконсовений запас*, том 5, стр. 47

¹¹ За общ преглед на историята на Украйна вж. С. Плохий, 2015 г., *Портите на Европа. История на Украйна (The Gates of Europe. A History of Ukraine)* Basic Books; С. Йекелчук, 2007 г., *Украйна. Раждането на една модерна нация (Ukraine. Birth of a Modern Nation)* Oxford University Press; П. Р. Магочий, 2010 г., *История на Украйна. Земята и нейните хора (A History of Ukraine. The Land and Its Peoples)* University of Toronto Press

10-12 век и казашкият проект в рамките на Полско-Литовската общност (16-18 век). След подялбата на Полша в края на 18 век териториите на бъдеща Украйна са разделени между две империи – Руската и Австрийската. *Именно в тази конфигурация се ражда визията за съвременна Украйна.*

Украинският национален проект от 19 век формулира претенция за културна автономия на всички територии с преобладаващо украиноговорящо селско население. Подобен подход дава възможност на това, което на пръв поглед изглежда доста безобиден културен проект, да надхвърли имперските граници и да обедини борбата за украинска културна самостоятелност както в Руската, така и в Австрийската империя. **Самият факт, че украинското движение, с претенциите си за „етнографски граници“, се развива в две конкуриращи се империи, го прави устойчиво на имперските политики.** Например гръкокатолическата (униатска) църква, основана през 1596 г., е забранена в Руската империя, но продължава да съществува в Австрия. В австрийския Лвов се публикуват украински книги, които са забранени от царската цензура. Тази възможност за игра с имперската конкуренция отличава историята на украинското движение от тази на Беларус, която се намира изцяло в рамките на Руската империя.

Първите съвременни украински държавни формирания са осъществени през 1917–1921 г. Непосредствено след Февруарската революция в Киев е създадена Централната рада, която провъзгласява социалистически и федералистски идеали, включително „национално-персонална автономия“ за руснаци, поляци, евреи и други национални малцинства. Пълната независимост на Украинската народна република (УНР) е обявена едва на 9 януари 1918 г. в отговор на военната офанзива на болшевишката армия срещу Киев. Западноукраинската народна република (ЗУНР) е провъзгласена на 19 октомври 1918 г. във всички бивши австрийски територии с преобладаващо украинско население. И двете украински републики претърпяват военни загуби, на изток – от болшевиките, и на запад – от полската армия.

Източна Галиция с център град Лвов става част от междувоенна Полша. Повечето украински територии са интегрирани в Съветския съюз. След като побеждава украинските политически опоненти на бойното поле, *Ленин признава силата и потенциала на украинското национално движение.* От тактически съображения той настоява новата съветска държава да се разглежда като федерация на формално равноправни републики, една от които е Украйна.

Съветска Украйна

При установяването на съветска Украйна като една от страните-основателки на Съветския съюз, Ленин признава силата на украинското национално самосъзнание. Разбира се, съветска Украйна е зависима от политиката на Москва; въпреки това тя има редица, макар и формални, елементи на собствена държавност. Въпреки това Украйна е особено засегната от политиката на масов глад, водена от Сталин (известна също като Гладомора от 1932–33 г.), както и от тежките репресии срещу украинската култура.

Горчивата историческа ирония е, че именно Сталин осъществява „обединението на украинските територии“ и превръща вековната мечта за „единството на украинските етнографски територии“ в политическа реалност. Това обединение се осъществява по време на Втората световна война, първо през 1939 г. и окончателно през 1944–45 г. Следвоенна съветска Украйна е първата държава в историята на страната, която обединява Лвов и Донецк, Ужгород и Одеса в рамките на едни и същи граници.

Съветският съюз повежда безпощадна борба срещу антисъветския националистически ъндърграунд с тенденция да русифицира украинския език и да премахне редица културни дейци от украинския исторически канон. **Въпреки това СССР никога не е изоставял идеята за спонсорирано от държавата институционализиране на „националността“ като задължителна правна категория, основана на етническия произход на индивида.** Нещо повече, от създаването до самия си крах СССР остава, както се изразява американският социолог Роджърс Брубейкър, „официална етнотериториална федерация от републики, дефинирани като общности на и за определени нации“.¹² Държавността на съветска Украйна е по-скоро форма без съдържание, една показност (в тази роля Украинската ССР става една от страните-учредителки на ООН, заедно с Беларуската ССР и Съветския съюз).

Независима Украйна като лаборатория за многообразие и плурализъм

Съветският съюз престава да съществува в края на 1991 г. Украйна и нейният партиен елит изиграват важна, дори решаваща роля в неговото разпадане. Провеждат се масови миньорски стачки и явни национални прояви, и все пак **възникването на украинската държава през 1991 г. е възможно само чрез компромис между националдемократите и значителна част от номенклатурата на комунистическата партия.** С други думи, новата държава не е възникнала чрез революция, а е изградена върху основите на старите съветски

---

¹² Вж. Р. Брубейкър, 1998 г. „Митове и погрешни схващания в изследването на национализма“ в Hall, J., изд., *Състоянието на нацията: Ернест Гелнър и теорията на национализма (The State of the Nation: Ernest Gellner and the Theory of Nationalism)* Cambridge University Press, стр. 272–306.

институции. Това води до сериозни икономически и политически проблеми, но в сравнение със съседните Беларус и Русия **Украйна развива особен модел на постсъветски плурализъм и политическа конкурентоспособност**. От 1991 г. насам Украйна е избирала шестима президенти, от които само Леонид Кучма успява да бъде преизбран. Освен това фалшифицирането на референдума и геополитическите решения, взети без съответната обществена дискусия, водят до два масови протеста в Украйна и два Майдана – Оранжевата революция от 2004 г. и Евромайданът от 2013–2014 г. Представява ли първият украински Майдан закъсняло догонване на революциите в Централна Европа от 1989 г.? Така или иначе, както през 2004 г., така и през 2014 г., ЕС отказва макар и символично да обещае на Украйна перспектива за европейска интеграция...

През 1991 г. всички хора, живеещи в Украйна, независимо от техния етнически, религиозен или езиков произход, стават пълноправни граждани на младата държава. В този период редица наблюдатели предричат неизбежен срив на страната като изтъкват регионалните „разделения“. Тезата за „две Украйни“ и убеждението, че рускоезичното население ще бъде политически лоялно към Русия, изглеждат правдоподобни за мнозина. Първите дни от войната на Путин показват колко опростени и преувеличени са тези концепции. В противен случай рускоговорящите украинци щяха *масово* да преминат на страната на окупаторите и украинското правителство скоро щеше да се поддаде на натиска на руската агресия. Защо не се случи това?

В крайна сметка **атаката на Русия категорично показва, че Украйна се е формирала като суверенна нация със специфичен модел на политическа лоялност и идентичност, които не могат да бъдат сведени до език или религия**. Дори в условията на инвазия многообразието не се оказва слабост: религиозните и езиковите различия не подкопаха единството на страната. За да разберем това, е необходимо най-накрая да се сложи край на опростените съпоставки на швейцарски или канадски модели с украинската реалност: **в Украйна няма ясна географска или историческа граница между руския и украинския език**. Според различни проучвания около 35–40% от населението говори съответно само или предимно руски или само украински, а около 20% твърдят, че използват в еднаква степен украински и руски. В Украйна може да се наблюдава особен модел на ситуационна двуезичност, при която украинският език е преобладаващ в сферата на образованието, а руският – в политиката и икономиката.¹³

---

¹³ Относно езиковата политика и общата лингвистична ситуация в Украйна вж.: М. Моузер, 2013 г., *Езикова политика и дискурсът на езиците в Украйна при Президента Виктор Янукович (Language Policy and the Discourse on Languages in Ukraine under President Viktor Yanukovich)* ibidem Press/Columbia University Press; В. Кулик, 2013 г., „Езикова политика в Украйна: какво искат хората от държавата“, („Language Policy in Ukraine: What People Want the State to Do“) в: *Източноевропейска политика и общества*, том 2, стр. 280–307.

Необходимо е ново, по-адекватно описание на украинското многообразие. Време е да отхвърлим стереотипните фрази за „задаващо се разделение“ и да преосмислим многообразието на страната – и в никакъв случай не само по отношение на езика – като решаващ източник на политически плурализъм. За разлика от съседните Беларус и Русия, Украйна е развила традиция на политическа конкурентоспособност и непрекъснато мирно предаване на властта в хода на своята история от 1991 г. насам. Идеалното възплъщение на тази традиция е настоящият президент на Украйна, Володимир Зеленски, който е избран през 2019 г. с голямо мнозинство в цяла Украйна. Зеленски произхожда от рускоезично еврейско семейство, живеещо в югоизточната част на страната. Решението му да остане в Киев след руската инвазия, въпреки настойчивите съвети на водещи западни разузнавателни агенции да напусне, едва ли може да бъде надценено в своята символична стойност.

Войната в Европа: локални и глобални измерения

Войната на Русия срещу Украйна се възприема от президента Путин като акт на „укрепване на суверенитета [на неговата страна]“ и „превантивен“ и „защитен“ отговор на „екзистенциалната заплаха от колективния Запад“. Машабната руска агресия, която започна на 24 февруари 2022 г., се превърна в нов етап от войната, която Кремъл започна през 2014 г., като анексира украинския Крим и инициира войната в района на Донбас. След 24 февруари тази война се превърна в геноцид в сърцето на Европа, който има за цел да унищожи украинската държавност и общество. Елементите на геноцидната политика са филтрационните лагери за украински граждани, насилственото депортиране на украински деца в Русия, унищожаването на културното наследство и изгарянето на украински учебници.

Всъщност отношението към украинската идентичност отличава Путин от всички съветски управници (включително Сталин). **Ако болшевиките признаваха важността на украинския национален проект и се стремяха да го модифицират и интегрират в съветската система (прилагайки както репресии, така и насърчаване), Путин напълно го подцени, като по този начин попадна в капана с наивни надежди да окупира Киев за три дни при почти нулева съпротива.**

Ако Путин все още мисли за Украйна от гледна точка на идеологическите мечти от 19-ти век, самата страна се оказва сложен и завладяващ пример за създаване и насърчаване на модерна плуралистична идентичност.

Имайки предвид катастрофалното и дълготрайно въздействие на продължаващата война както върху руското, така и върху украинското общество, не бива да забравяме, че тя има не само локално, но и глобално измерение: тя поставя под въпрос съществуващата

архитектура на международната сигурност и международното право, принципът на неприкосновеност на границите и (не)разпространението на ядрени оръжия. Търсенето на нови отговори на всички тези предизвикателства ще бъде изключително важна и трудна задача за целия свят.